

Η Μικρασιατική Εκστρατεία

(Δ. Θ. Πειραιά, 8/12/24, μετά την παράσταση του Α. Κυριακάκη «Το όνειρο της Ιωνίας»)

Γιάννης Μηλιός, Ομ. καθηγητής Ε.Μ. Πολυτεχνείου, διευθυντής του περιοδικού Θέσεις

Ευχαριστώ τον Αντώνη Κυριακάκη και τους υπόλοιπους συντελεστές αυτής της τόσο σημαντικής παράστασης, που μόλις παρακολουθήσαμε, για την πρόσκληση να μιλήσω σχετικά με τη Μικρασιατική Εκστρατεία και όσους τη βίωσαν.

Είναι πραγματικά πολύ δύσκολο να είναι κανείς στρατιώτης σε έναν πόλεμο. Σύμφωνα με τον Ζίγκμουντ Φρόυντ, στο έργο του *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, ο στρατός είναι ένας από τους βασικούς θεσμούς που μετατρέπει όσους εντάσσονται σε αυτόν σε μάζα με «συλλογική ψυχή», που τους κάνει να σκέφτονται και να ενεργούν αφενός ενιαία και αφετέρου πέρα από τη λογική, με τις αυταπάτες να «αποτελούν ζωτική τους ανάγκη», πρόθυμοι για πράξεις που συντηρούν αυτές τις αυταπάτες, και οι οποίες διατάσσονται ή εκπορεύονται από τη στρατιωτική ηγεσία.

Στο Πρόγραμμα της παράστασης καταγράφεται μια χαρακτηριστική μαρτυρία στρατιώτη: «Πόσο μεταμορφώνεται ο άνθρωπος, όταν ντυθεί το χακί και βρεθεί ξαφνικά μέσα στον πόλεμο [...] ξεχνά τον εαυτό του, ξεμπροβέλνει από μέσα του το κτήνος. Ό,τι βρει μπροστά του το αναποδογυρίζει, για να πετύχει το σκοπό του, να χορτάσει τη δίψα του. Το μυαλό του δε λειτουργεί, δεν μπορεί να σκεφτεί. Δεν αισθάνεται καθόλου τι κάνει εκείνη τη στιγμή».

Όμως η Μικρασιατική Εκστρατεία ήταν ένας συγκεκριμένος πόλεμος και αυτό είναι το ζήτημα που πρέπει τώρα να δούμε και να συζητήσουμε.

Η βαθιά και ουσιαστική αιτία της Μικρασιατικής Εκστρατείας ήταν η κυρίαρχη ιδεολογία για την αναγκαιότητα επέκτασης των συνόρων του ελληνικού κράτους, που είχε κωδικοποιηθεί ως «Η Μεγάλη Ιδέα». «Ιδέα» που παρουσιαζόταν ως το όραμα της υποτιθέμενης «εθνικής ολοκλήρωσης».

Κατά τον πρώτο αιώνα ύπαρξης του ελληνικού κράτους, η Μεγάλη Ιδέα πρόσδενε τις λαϊκές μάζες στις κυρίαρχες αστικές πολιτικές στρατηγικές, καθώς, ως κυρίαρχη ιδεολογία, ενοποιούσε μια διχασμένη από αντιτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα κοινωνία.

Αρχικά, από την Επανάσταση του 1821 μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η «Μεγάλη Ιδέα» πρόβαλλε ως «εθνικά όρια» της Ελλάδας ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ας θυμηθούμε ότι η Ελληνική Επανάσταση ξεκίνησε από τις ημιαυτόνομες Ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας, δηλαδή στη σημερινή Ρουμανία. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι σε μία από τις τρεις Προκηρύξεις που εξέδωσε στο Ιάσιο της Μολδαβίας ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στις 24 Φεβρουαρίου 1821, η οποία τιτλοφορείται «Άνδρες Γραικοί, όσοι ευρίσκεσθε εις Μολδαβίαν και Βλαχίαν!», δηλώνεται:

«Ο Μωρέας, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Σερβία, η Βουλγαρία, τα Νησιά του Αρχιπελάγους, ενί λόγω η Ελλάς άπασα έπιασε τα όπλα, δια να αποτίναξη τον βαρύν ζυγόν των Βαρβάρων».

Η Σερβία και η Βουλγαρία τμήμα της Ελλάδος λοιπόν. Όπως και η Μικρά Ασία, ο Πόντος κλπ.

Η ιδέα της «εθνικής ολοκλήρωσης» συμπληρωνόταν και από το έτερο ιδεώδες της εποχής του αποικιοκρατικού καπιταλισμού: τον «εκπολιτισμό της Ανατολής».

Χαρακτηριστικά, το 1866 οι ελληνικές επεκτατικές βλέψεις διατυπώθηκαν σε ένα βιβλίο γραμμένο στα γαλλικά από τον καθηγητή Νικόλαο Ι. Σαρίπολο (1817-1887), [*Le passé, le présent et l'avenir de la Grèce* (Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ελλάδος)], το οποίο απευθυνόταν στη διεθνή «κοινή γνώμη» και τους ευρωπαϊκούς φορείς εξουσίας. Γράφει ο Σαρίπολος:

«Η Ελλάς ήταν επιφορτισμένη από τον Θεό να διεξάγει “πόλεμο κατά της ασιατικής βαρβαρότητας” και να δημιουργήσει έναν “νέο πολιτισμό”, τον οποίο θα μετέδιδε στους λαούς της Ανατολής».¹

Στη συνέχεια θέτει τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις: Στα Βαλκάνια, στην Ελλάδα θα περιέρχονταν η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Μακεδονία «μέχρι τον Σκάρδο» (δηλαδή ολόκληρη η σημερινή Βόρεια Μακεδονία) και η Θράκη (Δυτική και Ανατολική). Επίσης, «τα νησιά του Αρχιπελάγους, όπως επιπλέον όλες οι ακτές της Μικράς Ασίας μέχρι τα στενά της Κιλικίας και της Συρίας [...], όπου καταλήγει ο Ταύρος και αρχίζει ο Λίβανος. Τα όρια του ελληνικού κράτους θα περιέκλειαν επιπλέον τη βόρεια ακτή της Μικράς Ασίας

¹ Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ. (2018), «Της μεγάλης ταύτης ιδέας. Οι αφετηρίες της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας», στο Όλγα Κατσιαρδή-Hering κ.ά. (επιμ.), *Ελλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα: Ευρασία, 555-570: 563.

μέχρι την Τραπεζούντα “όπου απέληγαν τα τελευταία όρια του ελληνικού έθνους”, καθώς επίσης τα νησιά της Κύπρου, της Ρόδου και της Κρήτης».²

Αυτή η επεκτατική στρατηγική του ελληνικού κράτους κατά τον πρώτο αιώνα υπαρξής του, αντλούσε επιχειρήματα από την ηγετική θέση του ελληνικού κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η ελληνική ναυτιλία έλεγχε περισσότερες από τις μισές θαλάσσιες μεταφορές από και προς τα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη κλπ.). Στον Δούναβη η ελληνική σημαία ήταν η δεύτερη μετά τη βρετανική. Στην Κριμαία και στα λιμάνια της Αζοφικής θάλασσας κατείχε ο ελληνικός εμπορικός στόλος την πρώτη θέση. Την ίδια περίοδο, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, Έλληνες καπιταλιστές έλεγχαν περίπου το 50% της βιομηχανικής παραγωγής (ολόκληρης της Αυτοκρατορίας, όχι μόνο των περιοχών όπου είχε παρουσία το ελληνικό στοιχείο) και περισσότερο από το 50% του συνολικού οθωμανικού εξωτερικού εμπορίου.

Τις ελληνικές επιχειρήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία περιέβαλλαν ελληνικές κοινότητες και πληθυσμοί. Όμως ο στόχος του ελληνικού κράτους κάθε άλλο παρά περιοριζόταν στην «απελευθέρωση» αυτών των πληθυσμών. Ο στόχος ήταν να ενσωματώσει εδάφη και πληθυσμούς, που ανεξαρτήτως γλώσσας, ανεξαρτήτως του αν είχαν ή όχι εθνική συνείδηση, ή ποια εθνική συνείδηση είχαν, θα αναδείκνυαν τον ελληνικό καπιταλισμό σε ηγεμονική δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο.

Το κράτος, με τον κατασταλακτικό και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του, θα αναλάμβανε κατόπιν την πειθάρχηση και ομογενοποίηση των πληθυσμών των νέων χωρών, ή τον εξοβελισμό των «διαφορετικών» και «απροσάρμοστων», αν η ενσωμάτωσή τους στον εθνικό κορμό δεν ήταν δυνατή. Όπως γίνεται άλλωστε σε κάθε ευρωπαϊκό, και όχι μόνο, κράτος.

Το 1919, όταν ξεκίνησε η ελληνική επέμβαση στη Μικρά Ασία, η Μεγάλη Ιδέα είχε υποστεί ένα σημαντικό ρήγμα στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για να αποτιμήσουμε την ιστορική συγκυρία στην οποία αναφερόμαστε. Η εμπειρία των Βαλκανικών Πολέμων είχε οδηγήσει την πλειοψηφία του πληθυσμού της Παλιάς Ελλάδας σε μια ενεργή στάση εναντίωσης στη συνέχιση των

2 Πλουμίδης, όπ.π.: 564.

πολέμων, εν προκειμένω κατ' αρχάς στη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στάση που οδήγησε τελικά στον λεγόμενο «εθνικό διχασμό».

Ο «εθνικός διχασμός» ξεκίνησε βέβαια ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης δυο εθνικών-αστικών στρατηγικών. Παρότι δηλαδή αλληλοαποκλείονταν, οι δυο πολιτικές στρατηγικές που διατυπώθηκαν την περίοδο 1915-17 (η βενιζελική και η αντιβενιζελική-μοναρχική), στόχευαν στη διατήρηση ή και την επέκταση της ελληνικής εθνικής επικράτειας που έμοιαζε να απειλείται από την εξέλιξη του φονικότερου πολέμου που είχε μέχρι τότε γνωρίσει η περιοχή της Αν. Μεσογείου και των Βαλκανίων, καθώς αρχικά η νίκη έμοιαζε να γέρνει υπέρ της Γερμανίας και Αυστρίας.

Όμως, η όξυνση της σύγκρουσης ανάμεσα στις δυο εθνικές στρατηγικές ήταν κατά κύριο λόγο το αποτέλεσμα της πολιτικής παρουσίας και παρέμβασης των πλατιών λαϊκών μαζών, που στήριζαν τόσο τη βενιζελική όσο και τη μοναρχική πτέρυγα.

Η μοναρχική στρατηγική εξασφάλισε την υποστήριξη της μεγάλης πλειοψηφίας των κινητοποιημένων λαϊκών μαζών της παλιάς Ελλάδας, που είχαν ήδη χύσει το αίμα τους στους πολέμους του 1912-13. Έτσι η υποστήριξη προς τη μοναρχική πολιτική στρατηγική προσέλαβε ένα ανοιχτά αντιπολεμικό περιεχόμενο και χαρακτήρα, χωρίς αυτή η υποστήριξη να ταυτίζεται με το γενικότερο πολιτικό πρόγραμμα ή την ιδεολογία της μοναρχικής παράταξης. Ήταν τελικά αγώνας ενάντια στην κυρίαρχη επεκτατική στρατηγική του ελληνικού αστισμού, παρότι από το 1912 και μετά η στρατηγική αυτή είχε αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα.

Όπως συνοψίζει το 1930 ο Σεραφείμ Μάξιμος, από τους σημαντικότερους μαρξιστές θεωρητικούς του Μεσοπολέμου,

«Η σύγκρουση δυο αστικών μερίδων εξελίχθηκε σε σύγκρουση τάξεων, κατά την οποία τα κοινωνικώς καταπιεζόμενα στρώματα σηκώσανε την αντιβενιζελική σημαία ως σύμβολο αγώνος κατά του κεφαλαίου».³

Όταν στη διάρκεια του «διχασμού» είχαν δημιουργηθεί δύο κυβερνήσεις στη χώρα, η μία στην Αθήνα την οποία στήριζε ο βασιλιάς και η άλλη στη Θεσσαλονίκη υπό τον Βενιζέλο, ο στόλος της Entente απέκλεισε τον Νοέμβριο του 1916 τα λιμάνια της παλιάς Ελλάδας και αποβιβάστηκε στον Πειραιά για να πιέσει την παράδοση της εξουσίας στον Βενιζέλο, ώστε να εισέλθει η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της. Η κυβέρνηση της

3 Μάξιμος, Σεραφείμ (1975): *Κοινοβούλιο ή δικτατορία*; Αθήνα: Στοχαστής: 14.

Αθήνας επιχείρησε να έρθει σε ένα συμβιβασμό με την Entente και να παραδώσει ειρηνικά την εξουσία στον Βενιζέλο. Η παρέμβαση όμως των αντιβενιζελικών μαζών και των επιστράτων στις 18 και 19/11/1916 υπήρξε τόσο βίαιη που η προοπτική αυτή ακυρώθηκε προσωρινά.

Όπως γράφει ο ιστορικός Χ. Ε. Δασκαλάκης: «εφονεύθησαν 35 άνδρες των συμμάχων και ετραυματίσθηκαν 80, φονευθέντων και 40 περίπου Ελλήνων».⁴

Χαρακτηριστικό της υποστήριξης που εξασφάλισε η αντιβενιζελική παράταξη είναι και το γεγονός ότι στις εκλογές της 1-11-1920 το κόμμα των Φιλελευθέρων συνεντρίβη στην Παλαιά Ελλάδα (των συνόρων πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους), όπου συγκέντρωσε μόλις 40,3% των ψήφων έναντι 59,7% της αντιβενιζελικής Ενώσεως, ενώ στο σύνολο της μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους ελληνικής επικράτειας το ποσοστό των Φιλελευθέρων έφτασε στο 44,1% έναντι 55,9% των αντιβενιζελικών, παρότι οι εκλογές διεξήχθησαν αμέσως μετά τη γνωστοποίηση των αποφάσεων της Συνθήκης των Σεβρών, με τις οποίες είχε δικαιωθεί ιστορικά ο Βενιζέλος και η στρατηγική της «Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών».

Ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη στις 2[15] Μαΐου 1919. Υλοποιώντας απόφαση της Συνδιάσκεψης των Παρισίων, των νικητριών δυνάμεων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η απόβαση του ελληνικού στρατού στην ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, σύμμαχο των Κεντρικών Δυνάμεων, είχε ως εντολή και διακηρυγμένο στόχο την επιβολή της τάξης στην περιοχή των μικρασιατικών παραλίων περίξ της Σμύρνης και την προστασία των εκεί Ορθόδοξων πληθυσμών.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν εισρεύσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία περί τις 300 χιλιάδες μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τα ευρωπαϊκά εδάφη που έχασε, μέρος των οποίων εγκαταστάθηκε στη Μικρά Ασία, από όπου εκδιώχθηκαν στην Ελλάδα 105 χιλιάδες Έλληνες, ενώ άλλες 50 χιλιάδες εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας.⁵ Με την απόβαση του ελληνικού στρατού οι πληθυσμοί αυτοί απέκτησαν το δικαίωμα να επιστρέψουν στις εστίες τους.

4 Δασκαλάκης, Χ.Ε. (1934), «Νεώτεροι χρόνοι», στο *Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Ι΄ (Ελλάς), Αθήνα: Πυρσός, 575-601: 596.

5 Michael Llewellyn Smith (2004), *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Αθήνα, ΜΙΕΤ: 81, 86.

Όμως, στόχος των ελληνικών δυνάμεων ήταν η προσάρτηση της περιοχής, μετά τον τελικό διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις νικήτριες δυνάμεις.

Πράγματι, τον Ιούλιο-Αύγουστο 1920, με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης, ο ελληνικός στρατός προέλασε καταλαμβάνοντας το Αλασεχίρ (Φιλαδέλφεια), την Πάνορμο και το Ουσάκ, στα όρια της Ανατολίας, αλλά και την Ανατολική Θράκη μέχρι την Αδριανούπολη.

Στις 28 Ιουλίου (10 Αυγούστου) 1920 υπεγράφη η Συνθήκη των Σεβρών, με βάση την οποία παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης (Βιλαέτι του Αϊδινίου) για πέντε χρόνια, με δικαίωμα οριστικής προσάρτησης μετά από απόφαση της τοπικής Βουλής ή δημοψήφισμα.

Επιχείρημα για την ελληνική προσάρτηση ήταν για μια ακόμα φορά η ελληνικότητα των διεκδικούμενων περιοχών, αλλά και ο εκπολιτισμός της Ανατολής.

Βέβαια ο ελληνικός πληθυσμός ήταν μειοψηφία και στο βιλαέτι του Αϊδινίου με πρωτεύουσα τη Σμύρνη. Χαρακτηριστικά, όταν στις 15[28] Ιανουαρίου 1915 ο πρωθυπουργός Ε. Βενιζέλος είχε ζητήσει τη γνώμη του Γενικού Επιτελείου Στρατού σχετικά με την προοπτική κατάληψης της Μικράς Ασίας, ο τότε αναπληρωτής αρχηγός του Γενικού Επιτελείου συνταγματάρχης Ιωάννης Μεταξάς απάντησε:

«Η Μικρά Ασία έχει μεγάλην πλειονότητα τουρκικού πληθυσμού απέναντι πολύ μειονεκτούντος ελληνικού πληθυσμού. Ούτω αλλοιούται εθνολογικώς επαισθητώς η υπόστασις του Ελληνικού Βασιλείου [...]. Προσέτι, [...] το Ελληνικόν Κράτος δεν είναι σήμερον προητοιμασμένον δια την διοίκησιν και εκμετάλλευσιν τιαύτης εκτεταμένης χώρας ως αποικίας».⁶

Καίτοι αρχιτέκτονας της ελληνικής επέκτασης το 1919-20, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, έχασε όπως είπαμε τις εκλογές της 1^{ης}[14^{ης}] Νοεμβρίου 1920, χωρίς όμως, παρά τις προσδοκίες μεγάλου μέρους εκείνων που ψήφισαν εναντίον του, να μεταβληθεί η πολιτική του ελληνικού κράτους από τη νέα κυβέρνηση και την επιστροφή του βασιλιά. Με δεδομένο ότι ο πόλεμος εξελισσόταν, η επί 100 χρόνια πάγια επεκτατική στρατηγική του ελληνικού κράτους ήταν αδύνατο να αμφισβητηθεί από μια κυβερνητική αλλαγή.

⁶ όπ.π.: 115.

Καθώς η στρατιωτική αντίσταση των Τούρκων υπό τον Μουσταφά Κεμάλ αυξανόταν, τον Ιανουάριο του 1921 τμήμα των ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών ελίτ συνέλαβαν την ιδέα ενός αυτόνομου μικρασιατικού κράτους. Μάλιστα, ενώ την ιδέα συνέλαβαν αρχικά απόστρατοι βενιζελικοί αξιωματικοί που είχαν καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη μετά τις εκλογές του 1920, ο διορισμένος από τη φιλοβασιλική κυβέρνηση αρχηγός της Στρατιάς της Μικράς Ασίας στρατηγός Αναστάσιος Παπούλας ασπάστηκε την ιδέα αυτή και δήλωσε στο Υπουργικό Συμβούλιο στις αρχές του 1922:

«Εάν όμως η Κυβέρνησις είναι ηναγκασμένη, λόγω του αδιεξόδου εις το οποίον ευρίσκεται το ζήτημα, να εγκαταλείψη και να εκκενώση την Μικράν Ασίαν, παρακαλώ να μου επιτρέψη να ανακηρύξω την αυτονομίαν της Μικράς Ασίας, άλλως να με αντικαταστήση».⁷

Τελικώς προκρίθηκε από την αντιβενιζελική κυβέρνηση η «στρατιωτική λύση», και ο ελληνικός στρατός επιχείρησε τον Μάρτιο 1921 νέα προέλαση προς την Άγκυρα, καταλαμβάνοντας το Αφιόν Καραχισάρ (14[27]/3/1921), την Κιουτάχεια (4/[17]/7/1921), το Εσκή Σεχίρ (6[19]/7/1921) και το Τσαλ Νταγ (29/8[11/9]/1921). Οι δυνάμεις του Κεμάλ υποχωρούσαν συνεχώς, αλλά με ελεγχόμενες απώλειες, ώστε να μπορέσουν να ανασυγκροτηθούν.

Η συντριβή του Κεμάλ αποδείχθηκε ανέφικτη και η εκστρατεία προς την Άγκυρα ακυρώθηκε. Ο ελληνικός στρατός υποχώρησε προς οχυρωμένες θέσεις στον Σαγγάριο ποταμό.

Όμως ακόμα και πριν γίνει προφανές ότι ο πόλεμος δεν μπορεί να κερδηθεί, το αντιπολεμικό πνεύμα που διακατείχε την πλειοψηφία των λαϊκών τάξεων της Παλιάς Ελλάδας παρέμενε ισχυρό, απαιτώντας να σταματήσει ο πόλεμος.

Πέρα από την εκλογική ήττα του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920 που κάνει φανερά τα παραπάνω, θα αναφερθώ σε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα:

1) Στις 11/12/1920, ενώ ακόμα η ελληνική εκστρατεία βρισκόταν στη νικηφόρα φάση της, διοργανώθηκε ογκώδης συγκέντρωση στην Αθήνα με αίτημα την απόσυρση από τα εδάφη που καταλήφθηκαν και με κεντρικό σύνθημα «Δεν τα θέλουμε». Η Πηνελόπη Δέλτα, που διαπνεόταν από έντονο φιλοβενιζελισμό, έγραψε την ίδια μέρα στο Ημερολόγιό της:

⁷ όπ.π.: 458.

«Με τι δικαίωμα η άμορφη αυτή αγέλη ρίχνει στη σκλαβιά εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες; Με τι δικαίωμα παραιτείται από ελληνικά μέρη; “Δεν-τα-θέλομε!” Ποιος σας ρώτησε αν τους θέλετε; Και με τι δικαίωμα, Πλακιώτες στενόψυχοι, αποφασίζετε πως δεν θέλετε την ένωση της φυλής;».

2) Στις 18/9[1/10]/1921, όταν είχε πλέον αποτύχει η εκστρατεία προς την Άγκυρα, ο πρίγκηπας Ανδρέας (πεθερός της βασίλισσας Ελισάβετ), ο οποίος είχε διοικήσει το Β΄ Σώμα Στρατού στη Μικρά Ασία, σε επιστολή του προς τον στρατηγό Ιωάννη Μεταξά σημείωνε:

«Το γόητρον της ανωτέρας διοικήσεως εκλονίσθη σοβαρώς παρά τω στρατεύματι [...]. Τα [...] γραφέντα περί της επισκέψεως του Διαδόχου εις το μέτωπον είναι αληθή κατά τούτο, ότι εις Αφιόν σχεδόν ολόκληρος η 4^η Μεραρχία (Δημαρά) τον υπεδέχθη με αγρίας φωνάς περί απολύσεως [...]. Όταν μάθουν οι στρατιώται ότι απολύονται και ότι οι αξιωματικοί τους εμποδίζουν να φύγουν, θα μας δέσουν, αν δεν μας σκοτώσουν εν απολύτω δικαίω».⁸

Η επίθεση του κεμαλικού στρατού στις 13[26] Αυγούστου 1922, η γρήγορη διάσπαση των ελληνικών γραμμών και όσα ακολούθησαν έβαλαν τέρμα στη μικρασιατική περιπέτεια και τη Μεγάλη Ιδέα. Όμως ακόμα και λίγους μήνες πριν την τελική ήττα, το ελληνικό κράτος επιδιόταν στην αποικιοκρατική ρητορεία περί εκπολιτισμού της Ανατολής. Στις ανακοινώσεις του Γραφείου Τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών διαβάζουμε:

«Εις το ελληνικόν έθνος διά μίαν ακόμα φοράν ανατίθεται υπό της ανθρωπότητος το μέγα και ιερόν έργον του εκπολιτισμού της Ανατολής», [1921, *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*, τόμ. 1: 33].

«η Ελλάδα εισήλθεν εις την Μ. Ασίαν ως η προφυλακή του Ευρωπαϊκού πολιτισμού», [στο ίδιο, 1922, τόμ. 2: 3].⁹

8 όπ.π.: 431-32.

9 Αμφότερα τα αποσπάσματα στο Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ. (2018), «Της μεγάλης ταύτης ιδέας. Οι αφετηρίες της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας», στο Όλγα Κατσιαρδή-Heising κ.ά. (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα: Ευρασία, 555-570: 565-566

Για το τι χαρακτήρα πήρε ο εκπολιτισμός της Ανατολής υπάρχουν πολλά ντοκουμέντα. Ας μείνουμε σε μία μόνο μαρτυρία για όσα συνόδευαν την υποχώρηση του ελληνικού στρατού, από τον στρατιώτη Χρήστο Καραγιάννη, που το βιβλίο με το ημερολόγιό του έλαβαν υπόψη και οι συντελεστές της παράστασης:

«Κάθε γυναίκα, κάθε παιδί [...] ήταν στη διάθεση του κάθε Έλληνα στρατιώτη [...]. Το πρωί της άλλης μέρας [...] επιστρέψαμε εφοδιασμένοι με τη διαταγή [...]: “Καταστρέψατε δια πυρός και τελείως όλα τα χωρία τα οποία θα συναντήσετε και τας κωμοπόλεις. Ποιμνιοστάσια, νερομύλους, ανεμομύλους, κάθε εξοχική και απομονωμένην οικίαν”».¹⁰

Εκτός από τα εκατομμύρια των προσφύγων, το κάθε είδους κόστος του επιθετικού πολέμου σήκωσε και ο πληθυσμός της παλιάς Ελλάδας. Επιπλέον, έγινε φανερό ότι κάθε στρατιωτική εισβολή και κατοχή σε ξένη χώρα έχει σαν αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της να σπέρνει τη βία και τον θάνατο τόσο στους κατακτημένους πληθυσμούς όσο και στον πληθυσμό της επιτιθέμενης χώρας.

Σαν τελικό συμπέρασμα, γίνεται πιστεύω προφανές ότι μιλώντας για τη Μικρασιατική Εκστρατεία δεν μιλάμε μόνο για το παρελθόν. Τα γεγονότα εκείνα καθιστούν σαφές για όσους ενδιαφέρονται για μια ανθρώπινη κοινωνία ότι η πάλη για την ειρήνη είναι ταυτόχρονα πάλη εναντίον του εθνικισμού, του милитарισμού και της συμμετοχής σε επιθετικούς στρατιωτικούς συνασπισμούς, όπως είναι σήμερα το ΝΑΤΟ. Τελικά, πρέπει να είναι πάλη εναντίον του καπιταλισμού, που γεννά όλα τα παραπάνω.

10 Χρήστος Καραγιάννης (2013), *Ιστορία ενός στρατιώτη (1918-1922)*, Επιμέλεια/σχολιασμός Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής, Αθήνα, Κέδρος: 246-47.